

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

НЯКОИ ТЕОРЕТИЧНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА СИСТЕМАТА НА РОДСТВО У БЪЛГАРИТЕ В УКРАИНА

Александър Шабашов

Още с възникването на научното изучаване на системите от термини на родство, т. е. на системите на родство, се установява тяхната зависимост от определени социални структури, на които те са езиково и нормативно изражение. Според Л. Х. Морган, основател на тази етнографска поддисциплина, системата на родствените връзки се определя от семейно-брачните отношения, по-точно от доминиращата форма на брак в дадено общество, която от своя страна обуславя структурата на семейството. Впоследствие това мнение се доуточнява и понастоящем в СНД (Съюза на независимите държави), както и в много други научни школи, е възприета тезата, че типът система на родство е в пряка зависимост от структурата на основната социална и родствено-териториална единица на обществото.

Този възглед е застъпен най-ясно и последователно в трудовете на Д. А. Олдероге. Той пише:

“Системите на родство от туранохановански тип (т. е. най-ранния стадий от развитието на системите на родство, – б. м., А. Ш.) са системи, отразяващи родовия строй с родовата екзогамия, който се крепи на икономическата общност на рода.

Следващият стадий от развитието на системите на родство е този, който възплъщава нормите на голямото патриархално семейство. Тъй като пътищата на разпадане на рода са многобройни, също така многообразни са и образувашите се вследствие на това системи на родство. Често в този процес на разпадане родовите отношения турано-ханованската система се опростява и

показва като резултат малайски черти. До този извод стигат много учени.

Последен етап от развитието на системите на родство е малкото семейство, което е доминираща система на родство сред семитските и повечето индоевропейски народи¹.

Освен тази монофакторна концепция за социалната детерминираност на системите на родство, е разпространен и възгледът, че особеностите на системата на родство се определят едновременно от няколко социални фактора, които могат да действат в различни направления и да оказват различно влияние. Като такива фактори се изтъкват формата на брак, типове на брачно жилищно настаняване, формата на семейството, клановата организация и т. н. Този възглед е застъпен главно в западноевропейската и американската етнология².

Като цяло този възглед не е в противоречие с монофакторната концепция, тъй като конкретните особености на системата на родство несъмнено могат да зависят от конкретните фактори и институции в обществото, още повече като се има предвид обществото, в което доминира една основна родствено-териториална единица с определена структура, детерминираща от своя страна общите особености на съществуващата в обществото система на родство. "Както става ясно, при анализа на системата на родство трябва да се разграничават основните принципи на нейната структура от второстепенните ѝ черти, които се определят от местните условия, обичаи, брачни норми... Под определението основни структурни принципи на системата на родство следва да се разбират онези нейни черти, които отразяват обществено-икономическата структура на даденото общество или по-точно онази икономическа единица, която е основна за това общество"³.

Едва ли някой ще оспорва тезата, че системата на родство от турано-хановански тип (по друга терминология — бифуркативно слял се тип) съответства на институциите на родовия строй, родовата екзогамия и т. н. Няма основание, на базата на което да се оспорва връзката между голямото патриархално семейство (ние го наричаме по-нататък голямосемейна община) и системата от бифуркативно-колатерален тип, съответно и между малкото семейство и системата от линейен тип, присъща на съвременните урбанизирани народи. Тези връзки са очевидни, ясно доловими на фона на многобройните примери и като правило изключения не се наблюдават. Такава е и нашата изходна концепция, от която ще се ръководим в настоящата разработка.

Тук е необходимо да бъде отбелязан следният съществен момент, важен за нашата тема. При разпадането на класическия род в по-голямата, централната част на Евразия, се сформират два типа голямосемейна община. Единият не запазва архаизми от родовата организация. При него жената се

интегрира в семейния колектив на мъжа, към който тя преминава чрез брака си, като се наблюдава равнопоставеност на бащините и майчините родствени връзки. Този тип е характерен за миналото на индоевропейските народи и в много от тях, в това число при славяните, при много кавказки народи, при китайците, арабите и т. н., е съхранен и до днес като остатък от онова време. Именно този тип голямосемейна община служи за основа, върху която се формира бифуркативно-колатералната система на родство, стояща най-близо, в сравнение с други системи, до генеалогичната матрица. В същността на този тип система на родство са залегнали отчитането на пола на родоначалника, неговата принадлежност към съответното поколение и отделянето на термините по пряка родствена линия от термините, свързани със страничните родствени линии, при което се разграничават терминологично родствениците от майчина и от бащина страна.

Другият тип голямосемейна община запазва родовите връзки: жената не се интегрира в колектива на мъжа, в който тя влиза чрез брака си, а запазва до края на живота си своята принадлежност към рода на бащата. За "истинско" родство се смята само родството по бащина линия, за характеристиката на което се прилагат принципи, съвършено различни от принципите, използвани се при описване на родството по майчина линия. Този тип голямосемейна община стои в основата на системите на родство на много уралски, алтайски и някои други народи. Системите на родство на тези народи не са достатъчно проучени, основните структурообразуващи принципи на тези системи не са ясни на повечето изследвачи и по този начин гореописаният тип система на родство въпреки своята специфичност, видима от пръв поглед, следствие от случайни аналогии, се отнася към един или друг исторически тип система на родство, което е неправилно.

Като първа отличителна черта може да се отбележи фактът, че принципите за терминологично разграничаване на роднините по майчина и по бащина линия в тази система на родство са съвършено различни от действителните в известните ни вече системи на родство: майчиният клон се описва с помощта на "принципа на поколението", характерен и за други системи на родство; бащиният клон се проследява с помощта на уникалния принцип на "косвеното родство", според който термините на родство (и съответно статусът на лицето) се определят от възрастта на родоначалника спрямо възрастта на преките роднини на лицето и възрастта на самото лице. Например: "ага" е роднина от бащиния клон (т. е. рода на лицето), по-възрастен от лицето, но по-млад от бащата на лицето (извън зависимостта на генеалогичната верига; той може да е роден по-голям брат на лицето; колатерален брат, по-голям от лицето; брат на бащата на лицето, ако е по-млад от бащата на лицето и т. н.).

Гореописаният тип система на родство може да се определи като филиационна и да се отдели като основна единица в историческата типология на системите на родство.

По такъв начин генерализираната схема на историческата еволюция на системите от термини на родство, представена от М. В. Крюков⁵, е както следва:

	3. генерационен тип	
1. бифуркативно-слял се тип		4. линеен ⁶
	2. бифуркативно-колатерален тип	

Тази схема обаче трябва да се промени съответно така:

	4. генерационен тип	
1. бифуркативно-слял се тип	3. филиационен тип	5. линеен тип
	2. бифуркативно-колатерален тип	

Синстадиалността на филиационния тип по отношение на бифуркативно-линейния се обяснява с факта, че при него, както и при последния, се различава пряка родствена линия (без което принципът на относителната възраст или косвеното родство не може да съществува). От своя страна, това е неоспоримо свидетелство за оформянето на малкото семейство (макар и все още като подструктура на голямосемейната община), което не притежава социална и стопанска самостоятелност. Подобно, дори и номинално, терминологично изразено в принципа на линейността, разграничаване на малкото семейство в предходния етап от развитието на системата на родство не може да се направи. От линейния тип тази структура се отличава с наличието на бифуркация — разграничаване на бащината от майчината линия, но както вече бе отбелязано, тази бифуркация е специфична, а не огледална, както при останалите бифуркативни типове.

Така филиационната система се доближава по редица параметри до бифуркативно-колатералната система. Синстадиалността на тези две системи се подкрепя косвено и от исторически факти. При разграничаването на филиационния тип система на родство ние въвеждаме и трети критерий (който незабележимо присъства и в други типологии — сравнени с “генерационния тип” система на родство). Освен различаването на пряка и странична, а също

и на бащина и майчина родствена линия, е необходимо да се отличават “генерационните” (в широк смисъл, т. е. обхващащи цялото поколение), от “възрастовите” системи (принципа на относителната възраст).

Казано с други думи, да се отчитат принципите не само на хоризонталното структуриране на системата на родство (линейността и бифуркацията), но и принципите на вертикалното структуриране. При него, освен опозицията поколение — относителна възраст, трябва да се въведат и преходни категории като “относителна възраст в рамките на поколението”, “косвено родство” (когато определени лица от две граничещи поколения се назовават с един и същ термин, което се среща в системите от типа кроу-омаха), и т. н. В такъв случай може да се каже, че филиационната система противостои на всички други типове. Ако например вземем татарската и башкирската система на родство и се ръководим от принципите на хоризонталното структуриране (различава се пряка родствена линия, докато бащината и майчината линия се сливат в една), те могат да се отнесат към линейния тип система на родство. Но ако се ръководим от принципите на вертикалното структуриране, този тип системи си остават чисто филиационни.

Тъй като в настоящата работа нямаме възможност да отделим повече внимание на дадения проблем, ние ще се задоволим да отбележим, че генезисът и условията, определящи спецификата на филиационния тип, все още не са достатъчно изяснени. Не са изяснени особените условия на социална организация на номадското общество, а именно класическите номадски народи от тюркската и монголската езикова общност, които са най-характерните носители на тези терминологични системи. От друга страна, много уралски народи, на които също е бил присъщ този тип система на родство, сега водят изцяло уседнал начин на живот. При арабите, също спадащи към класическите номадски народи (макар и с различна система на чергаруване в сравнение с Централна Азия), не се наблюдават никакви черти на филиационна система: за тях е характерна класическата бифуркативно-колатерална система на родство. Не сме в състояние също да определим окончателното място на този тип система в общата типология, но можем със сигурност на отбележим нейния обективен характер, подкрепен от много емпирични факти, нейната специфика и това, че изложеното до тук във връзка с този проблем е достатъчно за целите на нашия анализ.

През 90-те г. на XX век в Украйна се събра богат научен материал за терминологията на родство на българите. Анализът на събраните данни, а също на материалите и резултатите, получени от изследванията на специалистите по системата на родство у българите в самата България⁶, както и паралелното изучаване на традиционната социална организация, позволиха

да се достигне до важни теоретични изводи и да се набележат основните пътища на еволюция на тези структури и връзките между тях у българите.

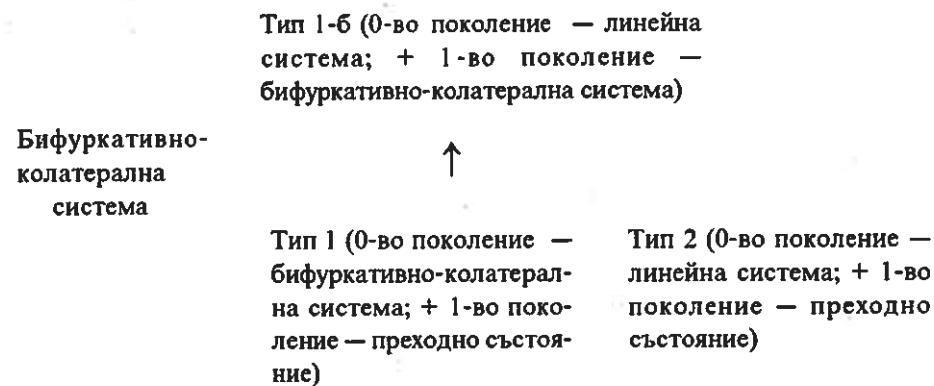
В миналото за всички славяни, в това число и за българите, е бил характерен класическият бифуркативно-коллатерален тип система на родство, при който, както в нулевото, така и в първото възходящо поколение се различават всички странични родствени линии: братът на бащата се различава от брата на майката, сестрата на бащата от сестрата на майката. Съответно на това разграничаване съществуват и различни термини за назоваване децата на бащиния брат и децата на майчиния брат, както и децата на бащината сестра и децата на майчината сестра (братовчедите на лицето). С началото на прехода към социално стратифицирано общество и държавна организация този тип система на родство започва да се разлага и да еволюира в линейен тип. Някои славянски народи осъществяват този преход и понастоящем за тях е характерен линейният тип родствена система. Това се наблюдава при руснаците, белорусите и по-голямата част от украинците. Други славянски народи запазват някои преходни форми, характерни за процеса на еволюция от бифуркативно-коллатерален към линейен тип система на родство, приближаващи се по своите особености към единия или другия тип система на родство.

В българското общество днес битуват няколко типа системи на родство: бифуркативно-коллатерален тип, запазен в чист вид в Западна България; преходен тип, запазен също в Западна България който по първо възходящо поколение съответства на бифуркативно-коллатералната система, а по нулево поколение на линейната система (тип 1-б при българските автори); друг, също преходен тип, показващ най-голяма близост до линейния тип система на родство, но отличаващ се от последния с наличието на два термина за назоваване на братята на бащата: "уйчо" и "чичо" и сливане на всички останали родствени линии в една (условно ние обозначаваме този тип с 2), който е характерен за по-голямата (източната) част на България, а също и за българите в Украйна, които са преселници именно от този историко-културен регион на България. Последният тип система на родство, разпространен в България, е този, при който в първото възходящо поколение се обединяват линиите на майчината и бащината сестра, а се разграничават на майчиния и бащиния брат; в поколението на самото лице обаче братовчедите се различават в зависимост от родствената връзка на лицето с техните родители; така те се определят като "лелини", "чичови", "уйчови". Този тип, който условно означаваме като тип 1, се среща спорадически в Южна България⁷; разпространен е също и сред част от българите в Украйна.

Другите разновидности на тези типове, които някои български автори посочват като самостоятелни единици (напр.: типове със скосяване на родството в низходящите поколения), според нас отразяват само отделни частни

особености и могат да се обособят само като частни варианти в качеството си на подтипове на изброените по-горе от нас основни типове система на родство, разпространени в България.

По този начин еволюцията на българската система на родство може да се представи така:

Както става ясно, нито в една от групите не се наблюдава пълен преход към линейна система на родство. Според мнението на Л. В. Маркова сложната система на родство на съвременните българи и свързаната с нея терминология не са функционално значими. Тя приема, че специфичната терминология, запазила се през вековете по определени причини, е по-скоро само културна особеност (т. е. отживелица, атавизъм) на българския народ.

Да обърнем внимание на хронологията и регионалната специфика в динамиката на българската система на родство. Бифуркативно-коллатералният тип система на родство се запазва в Западна България до наши дни и започва да се разпада според изводите на българските автори едва в последно време, преминавайки към тип 1-б. Интересен за отбелязване е фактът, че практически единственото запазило се в Русия българско село Терновка (в Запорожка област на Украйна), основано в средата на XIX в. от преселници от Западна България, в началото на XX в. за разлика от другите българи в Северното Причерноморие и Приазовието пази в бита си особеностите на бифуркативно-коллатералната система⁸. Както показват всички съпоставителни славянски материали и самата еволюционна теория на системите на родство у народите от цял свят, тази бифуркативно-коллатерална система на определен етап от историческото развитие е била обща за всички българи. Нейното продължително запазване, както неведнъж е отбелязвано, е резултат от изключително архаичната култура и бит на тази група от българския народ.

До този момент ние не разполагаме с достатъчно хронологично отдалечени в миналото исторически свидетелства, за да определим точно кога е станала трансформацията на системата на територията на България, при което се оформя преходният тип – 1. Не сме в състояние и да проследим каква е връзката на този процес с еволюцията на социалната организация на народа. Редица косвени преценки обаче позволяват да се изложи следната хипотеза.

Проблемът е в това, че в по-голямата част от територията на България, както и сред всички българи в Украйна, за назоваване на брат на бащата, вместо кореннославянския термин “стрико” (формата е запазена само в някои анклавни на Южна България), се употребява заимстваният термин “чичо”. В някои региони на България (уточнено от нас въз основа на материалите по диаспората – “южни балканци”, югоизточни тракийци) за назоваване жената на чичото се употребява терминът “стрина” – производна форма от “стрико”, което идва да потвърди, че и тук в миналото е битувал терминът “стрико”, а не сега разпространеното название “чичо”.

Косвено доказателство за заимствания характер на термина “чичо” е липсата му в другите славянски езици. За другите южни славяни, като например сърбите, хърватите и словенците, е характерна формата “стрик”. Терминът “чичо”, липсващ като езикова единица и в общотюркския фонд, намираме в езика на фино-угрите: лопарското *šeš* със значение “чичо”, марийското *šäsa*, *šiso* “чичо по майчина линия”, руското диалектно *чича*, заето от езика на финоугрите със значение “сестра”, също чувашкото *мучи*, означаващо “по-големия брат на бащата”, “мъжа на по-голямата сестра на майката”, “баща” (при обръщение), “мъж, по-възрастен от бащата” (при обръщение), “старик”¹⁰.

По всяка вероятност причина за изпадането от употреба на термина “стрико” е неговата функционална ненужност следствие от сливането в един термин “уйчо” на понятието “брат на бащата” и понятието “брат на майката”. Впоследствие, когато архаичните социални структури се възобновяват и установяват наново (резултат от реархаизацията на обществото, свързана със завладяването на страната от османците), отново появилата се потребност – в процеса на възстановяване на голямосемейната община – за детайлизацията на родствения отношения се задоволява със заимстването на термина “чичо”, както се предполага, от тюрко-българите. Като се има предвид, че през разглеждания период тюрко-българите като цяло са асимилирани в славянската среда, може да се предположи, че ролята на посредник изиграва или диалектната лексика на североизточна България, или езикът на някои запазители се в този регион тюркски групи, като например предците на гагаузите. Макар

че гагаузите принадлежат към тюрко-огузите, в областта на езика те изпитват определено въздействие от страна на древните тюрко-българи (за наименование на дискутираната родствена връзка гагаузите също използват термина “чичо” или “чучу”).

Трудно е да се изложи друг механизъм на изчезване от езика на един от коренните термини за родство и замяната му със заимстван такъв (като се има предвид известният факт, че най-голяма устойчивост в езика показва именно терминологията на родство).

Потвърждение на тезата за ранното разпадане на архаичните социални структури и съответстващата им система на родство, както и на последвалото им възобновяване, е самата динамика на развитието на средновековното българско общество. При източните славяни процесът на замяна на бифуркативно-колатералния тип система на родство с линейния тип трае от XII до XVI в. Като отчитаме динамичния характер на развитие на социалните отношения в епохата на Първото и Второто българско царство, както и влиянието на икономическата и юридическата система на Византия, можем да допуснем, че дори и преходът към линейния модел система на родство да не е напълно завършен към момента на падане на държавата под османска власт, определени промени в това направление, може би дори значителни, вече са налице.

Ако предположението ни е вярно, тогава то опровергава тезиса на М. В. Крюков, че “независимо от това какви промени настъпват в социалната организация, родствената система не може да се измени в обратен направление, т. е. да се върне към вече изминат някога структурен тип. От тази гледна точка процесът на трансформация на родствената система трябва да се счита за необратим”¹¹.

Следва да отговорим и на въпроса кога в Източна България и съответно сред българите в Украйна става окончателната трансформация на бифуркативно-колатералния тип система в линейен тип. Както бе изложено по-горе, в Западна България този процес достига широки мащаби през XX в., като системата търпи разпадане преди всичко в нулевото поколение. Достоверните данни, с които разполагаме, се отнасят едва към началото на XX в. Според описанието на Н. С. Державин тогавашната система на родство у българите в Украйна не се различава много от съвременната (по данните на Н. С. Державин може да се възстанови система на родство тип 2, но като имаме предвид повърхностния характер на неговите наблюдения и тяснолокалния им обхват, не можем да допуснем липсата и на система на родство тип 1 през разглеждания период)¹².

Възможност за по-задълбочено проучване ни дава съпоставянето на типа система на родство с формата на семейството, като изхождаме от тяхната взаимовръзка. Въз основа на акуратно водените семейни списъци на преселниците, дело на руската администрация в българските поселения, може да се достигне до извода, че сред българите в Украйна и Молдова от тяхното преселване тук в началото на XIX в. до началото на XX в. не се наблюдават никакви качествени или някакви съществени изменения във формата на семейството, неговата численост и структура¹³. Заедно с материалите от изследванията, проведени в Източна България на границата на XIX — XX в., въпреки тяхната фрагментарност, тези данни доказват, че още в началото на XIX в. класическият тип голямосемейна община (женените братя със своите семейства рядко се отделят настрана, т. е. като правило остават да живеят под един покрив или в границите на един стопански двор, така наречената многолинейна, хоризонтална или братска семейна община) вече не играе съществена роля сред разглежданата група от българския народ.

От материали, събрани в Западна България, става ясно, че именно подобен тип голямосемейна община обуславя функционирането на бифуркативно-коллатералния тип система на родство и че опростяването на този тип система на родство започва с първите признаци на разпадане на многолинейната семейна община по тези места. Изводът, който следва от тук, е, че вече към началото на XIX в. в Източна България и сред генетически свързаните с нея българи, живеещи в Украйна, се наблюдава наличието на преходни типове системи на родство (тип 1 и тип 2 по нашата класификация), характерни за процеса на преминаване от бифуркативно-коллатерален към линеен тип система на родство.

За тези преходни типове е характерна еднoliniейната, вертикална или бащина семейна община. Освен нея се наблюдава и наличието на определен брой малки семейства, процентът на които е значително по-голям сред българските преселници в Северното Причерноморие. През 1835 г. в типично българското село Кирютня (съвременна Молдова) около половината население влиза в състава на малките семейства¹⁴. Интересно е да се отбележи, че за 150 години процентът на малките семейства не се променя значително: през 60-те г. на XX в. по данни на Л. А. Демиденко в Болградския район процентът на малките семейства сред българите е 50,3%¹⁵.

Следователно еволюционната динамика на системата на родство се определя от промяната на съотношението между сложните типове семейство: семейна община от бащин тип, семейна община от непълно бащин тип и по-късните форми на голямосемейна община, които доста продължително време съставляват определен процент. Там, където са доминирали

по-сложните типове на голямосемейна община, остава актуална употребата на разграничителните термини за коллатералните братовчеди; там, където основен тип семейна община става непълният бащин тип – последен стадий от прехода към малкото семейство – всички странични родственици се обединяват в една категория, изразявана чрез термините “братучед”, “братучедка”. Засега нямаме възможност да опишем по-точно този процес. Можем само да отбележим, че още в началото на XX в. сред българите в Украйна късният тип 2 вече е широко разпространен.

По-архаичният тип 1 в чист вид открихме сред украинските българи в селата Виноградовка, Тарутински район и в Дмитровка, Татарбунарски район, а в качеството на субстрат (битуващ заедно с тип 2) се наблюдава в селата Подгорно, Евгеновка, Петровско, Яровое, Волно – от Тарутински район; Городно, Владичени, Нови Троян – от Болградски район; Новокалеенка – от Измаилски район; Виноградовка и Главан – от Арцизски район; Заря – от Саратовски район. Може да се отбележи, че тези села се намират в периферията на районите с компактно българско население; те са изолирани от влиянието на общобесарабските български норми и са запазили в бита си много архаизми. Но и в тези райони вече е забележим процесът на стесняване на ареала на тип 1, който отстъпва място на бързо разпространяващия се и по-близък до линейния модел система на родство тип 2.

От казаното до тук произтичат следните изводи.

Едва ли можем да се съгласим с твърдението на Л. В. Маркова, че по-сложната в сравнение с болшинството европейски народи система на родство у българите е само един културен атавизъм. Според материалите на българската диаспора един факт поне е неоспорим, а именно, че сред селското население на Украйна и Молдова и до сега не се наблюдава пълен преход към малкото семейство. Освен битването на сложни типове семейство, функционирането тук на преходен модел от бифуркативно-коллатерален към линеен тип система на родство (също и наличието на богата терминология, отразяваща родствениите връзки след брака) се поддържа от запазването на елементи на патронимията, на социалните и други връзки между родствениите семейства както в бита, така и в обредността: в семейната (в частност – сватбената) и в календарната.

Следващият извод, който може да се направи, е, че в процеса на преминаване от голямосемейната община към малкото семейство възникват преходни по своята същност типове семейство: бащино семейство и непълно бащино семейство. В първия тип освен родителите до тяхната смърт живеят и всички техни синове със своите жени и деца, но след смъртта на родителите (или само на бащата), за разлика от многолинейната голямосемейна община,

семействата на братята се разделят на самостоятелни домакинства и започват да живеят отделно. При втория тип семейство по-големите братя се отделят след женитбата си. Разпространението на един от двата преходни типа система на родство едва ли може да се обвърже с някоя от изброените форми на семейство, тъй като те битуват едновременно в обществото (заедно със запазилата се в малка численост голямосемейна община и зародилите се доста рано малки семейства). Наличието или доминирането на тип 1 (или тип 2) система на родство е свързано с динамиката и съотношението на всички изброени форми на семейство, но засега (поне на този етап от тяхното изследване), не е възможно да се уточни взаимната връзка между системата на родство и основната социална единица на даден етап от тяхната еволюция.

Що се отнася до трансформацията на бифуркативно-колатералния тип в линеен, тезата на М. В. Крюков, че термините у нулевото поколение са тези, които първи реагират на структурните изменения¹⁶, се оказва грешна. Въпреки че сред българите, както вече стана ясно, се проявяват два пътя на трансформация – в Западна България наистина термините за 0-то поколение са тези, които първи търпят промени – то на по-голямата част от територията на страната опростяването на системата започва с +1-то поколение. Като вземем под внимание и съпоставителните материали, засягащи проблема сред другите славянски народи (сърби, хървати, словенци, поляци, украинци), можем да твърдим, че генералният път на развитие при славяните започва с първоначално частично сливане на термините именно в +1-то поколение и по-конкретно – сливане на двата термина, назоваващи сестрата на майката и сестрата на бащата, в един общ термин за двете родствени отношения. Моделът на трансформация, характерен за Западна България, скоро се превръща в аномален, тъй като е предизвикан от крайно специфичните особености на социално развитие на тази група от българския народ.

Накрая е необходимо да споменем, че някои особености на българската система на родство могат да се изяснят, ако допуснем влиянието върху нея на филиационния тип система чрез етноси, носители на този тип система на родство. На този аспект в изучаването на българската система на родство е посветено специално изследване на автора на настоящата статия¹⁷. Основният извод, направен в това изследване, е, че системата на групиране на вътрешните свойственици (сватовници) – която по неизвестни нам причини не е достатъчно осветлена теоретически в научната литература – сред редица етнографски групи на източните българи (проучени по материалите на украинската диаспора) показва явни следи от влиянието на филиационния тип. Като имаме предвид и други данни, това може да бъде обяснено с наличието в тези групи на смесени бракове с представителите на тюркските етнически общности.

Във връзка с тази теза е уместно да се постави проблемът за възможния тюркски или уралски произход на такива особености на българската система на родство, като например обособяването на специални термини за назоваване на по-големите братя и сестри – “бати” и “кака”. Тук ние не можем да се съгласим с българските автори, които утвърждават чисто вокативната природа на тези термини. Сред българите в Украйна, където влиянието на българския литературен език е било несъществено, тези термини са имали чисто референтен характер. Същността на проблема е в това, че за обособяването на тези термини се използва принципът на относителната възраст, така характерен за тюркските и уралските системи. Вярно е, че принципът на относителната възраст тук действа в съчетание с принципа на поколението и генеалогичната верига (макар и относително в последния случай), което не се наблюдава в класическите филиационни системи, където относителната възраст е единственият критерий за отделяне на термините по бащина родствена линия. Следователно този принцип може да се охарактеризира само като “филиационноподобен”. От друга страна, в наше време системите на родство на всички тюркски народи на Балканския полуостров, Северното Причерноморие и Мала Азия, както и на много уралски народи, имат именно такъв характер, фактически напълно съвпадащ по структура с българската система и различаващ се от нея по генетичните си връзки с тюрките от Централна Азия и източните групи на уралската общност. Като отчитаме факта, че сред другите славянски народи не е широко разпространено подобно разграничаване на термини за по-големите братя и сестри, може да се предположи, че тази особеност е резултат от влиянието на “западнотюркски” или “западноуралски” системи на родство. Вследствие преминаването си към уседнал начин на живот техните носители губят традиционната социална организация и традиционната си система на родство, но запазват като остатък от филиационния тип система на родство “принципа на относителната възраст в рамките на поколението” за разграничаване на родствениците от 0-то поколение, като го предават на контактуващите с тях българи.

Макар че е възможно да се открие и славянска етимология на термините “бати” и “кака”, при липсата на такива понятия сред другите славянски народи и при наличието на “източни” паралели, като например унгарското *ba'ua* “по-голям брат”, също унгарското *nad'-ba'ua* “чичо”, *ba'ua* коми “баща”, чувашкото *mete* “по-голям брат на бащата”, “по-малък брат на бащата”, “по-голям брат”, “обръщение към мъж, по-голям от лицето”, също чувашкото *atme* “баща”, марийското *aka* “по-малка сестра на бащата”, “по-малка сестра на майката”, “по-голяма сестра”, мордовското *aka, akaj* “по-голяма сестра”, чувашкото *mānaka* “по-голямата сестра на бащата или майката” (на

българското “кака”)¹⁸ и като отчитаме урало-алтайските и особено тюркско-българо-уралските езикови връзки, тази хипотеза се оказва перспективна.

Впрочем съществуват аргументи и против тази хипотеза, а именно наличието на принципа на относителната връзка в рамките на поколението в много други бифуркативно-коллатерални системи, които не са повлияни от филиационния тип (такива обаче не откриваме сред славяните), също така функционалността на дадената особеност (за регулиране на последователността, в която братята и сестрите встъпват в брак).

Обобщавайки казаното дотук, бихме желали да отбележим, че проучването и анализът на българската система на родство като част от съпоставителното изследване на славянските, тюркските и уралските системи на родство както в структурен план, така и по отношение на терминологията, е едно перспективно направление в науката. Настоящата статия е само един начален опит в това направление: достигнатите тук резултати са само предварителни и могат да се формулират само като хипотези. По-нататъшното проучване на въпроса според нас ще спомогне както за осветляване на редица важни детайли от етногенезиса на българите и на други близки до българската етнически групи като гагаузката например, така и за изясняване на особеностите на тяхното етнокултурно развитие.

БЕЛЕЖКИ

¹ Олдерогге, Д. А. Основные черты развития систем родства. М., 1960, с. 7.

² Murdock, G. P. Social Structure. NY. 1949, p. 143, 152, 154.

³ Олдерогге, Д. А. Цит. съч., с. 13.

⁴ Шабашов, А. В. Система родства болгар Украины. Автореф. докт. дисертации. Киев, 1996, с. 10.

⁵ Крюков, М. В. Синхронно-диахронный метод и концепция трансформационной многолинейности систем родства. – В: Алгебра родства. СПб., 1995, с. 135.

⁶ Георгиева, И., Д. Московва. Системата на родство в Средните Родопи. – В: Родопски сборник. Т. 4. С., 1976. 79–113; Георгиева, И., Московва, Д., Радева, Л. Роднинските названия у нас (предварително съобщение). – Известия на Етнографския институт и музей. Кн. 13. С., 1971, 271–285; Същият. Терминологична система на кръвно родство у българите. – Известия на Етнографския институт и музей. Кн. 14. С., 1972. 159–174; Същият. Опит изучения системы кровного родства у болгар. – СЭ. 1973. № 2, 60–68; Московва, Д., Л. Радева. Етнографско значение на българските роднински названия. – В: Първи конгрес на българското историческо дружество. Т. 2. С., 1972, 243–247.

⁷ Георгиева, И., Д. Московва., Л. Радева. Терминологична система на кръвно родство у българите..., с. 162.

⁸ Державин, Н. С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии. – СБНУН. Кн. 29. С., 1914, с. 100.

⁹ Маркелов, М. Системы родства у угро-финских народностей. – Етнография, 1928, № 1, 70–71; Власова, И. В. Население центральных районов Русского Севера (12–20 в.). – ЭО. 1995, № 2. с. 82.

¹⁰ Русско-чувашский словарь. М., 1971.

¹¹ Крюков, М. В. Цит. съч., с. 136.

¹² Державин, Н. С. Цит. съч., 99–100.

¹³ Вж. например списъка на жителите на село Кортен (съвременна Кирютня, Молдова) за 1835 г. – В: Новаков, С. З., Н. Червенков. Прошлое и настоящее села Кирютня. Кишинев, 1980, 74–87.

¹⁴ Преброено от нас по: Новаков, С. З., Червенков, Н. Н. Цит. съч., 74–87.

¹⁵ Демиденко, Л. А. Культура и быт болгарского населения в УССР (На материалах колхозов Болгарского района Одесской области). Киев, 1970, с. 42.

¹⁶ Крюков, М. В. Цит. съч., с. 136.

¹⁷ Шабашов, А. В. Опит сравнителного изучения болгарской и гагаузской систем родства (по материалам Южной Украины). – ЭО. 1995. № 3. 84–92.

¹⁸ Маркелов, М. Цит. съч., с. 70, 72–73.